

Mater Sapientia. De mystagogische functie van het moederschap van God en het geestelijke moederschap bij Augustinus / Kitty Bouwman. Skandalon, juni 2015. 550 p. pb
ISBN: 9789492183071.

Samenvatting van de lezing zat. 10 dec. 2016 Augustijns Instituut

Mater Sapientia, de mystagogische functie van het moederschap van God en geestelijk moederschap bij Augustinus

Het moederschap van God, het geestelijke moederschap en mystagogie

Een samenhang tussen mystagogie en het moederschap was aanwezig bij filosofische en vroegchristelijke schrijvers in de Oudheid. Zij hebben elementen van de inwijding tot uitdrukking gebracht in de symboliek van het moederschap. Vroegchristelijke schrijvers hebben mystagogie in verband gebracht met de christelijke initiatie. Filosofische schrijvers benaderden mystagogie vanuit de *maieutiek*, waarbij de mystagoog functioneert als een vroedvrouw die het innerlijk leven van de leerling bevrijdt, en waarbij de symboliek van het moederschap toegekend wordt aan de myste (de leerling). Deze benadering is te vinden in de hedendaagse studies over mystagogie. Mijn onderzoek heeft laten zien dat Augustinus deze symboliek toeschreef aan personificaties van het goddelijke moederschap en personen en vormen van het geestelijke moederschap. Zij vervulden een mystagogische functie bij de inwijding in het christelijke geloof. Daarmee heeft deze studie een lacune in het hedendaagse onderzoek naar mystagogie aangevuld.

Bij de verkenning van het goddelijke en het geestelijke moederschap in de primaire bronnen van de werken van Augustinus gingen we op zoek naar vermogens en activiteiten van het biologisch moederschap (zwangerschap, baren, zogen, voeden en spenen), voor zover ze verwijzen naar het goddelijke en het geestelijke moederschap. Uitdrukkingen van het goddelijke moederschap schreef hij toe aan goddelijke personificatie zoals Wijsheid, Christus, het hemels Jeruzalem, en ook aan de goddelijke krachten als hoop en liefde. Uitingen van het geestelijke moederschap waren gerelateerd aan Bijbelse moeders zoals Eva, Rebecca, Maria, maar ook aan Paulus en daarbij aan onpersoonlijke gestalten (vormen) als de kerk en de heilige Schriften.

Bij de stand van het onderzoek naar het goddelijke en het geestelijke moederschap in de secundaire literatuur over Augustinus vond ik onderzoeksgegevens in de literaire en theologische benaderingen. In de hagiografische literatuur was er een sterke idealisering van het moederschap van Monnica en in de psychoanalytische studies werd de nadruk gelegd op de complexe verhouding tussen Monnica en Augustinus. In de literaire benadering werd Monnica in verband gebracht met moederfiguren uit literaire en Bijbelse bronnen. In de

theologische benadering hadden de aanwijzingen van het goddelijke en het geestelijke moederschap niet alleen betrekking op Monnica, maar ook op personificaties, personen en vormen die Gods genade bemiddelen naar de mensheid.

Om deze aanwijzingen te onderzoeken hebben we een onderscheid gemaakt tussen het goddelijke en geestelijke moederschap, waarbij de personificaties van goddelijke moederschap toehoren aan de werkelijkheid van God en de personen en vormen van het geestelijke moederschap op aarde verkeren. Mijn onderzoek heeft de aanwijzingen van het goddelijke en het geestelijke moederschap methodisch benaderd vanuit de studie spiritualiteit en bestudeerd in een hermeneutisch onderzoek, in een symboolonderzoek, in een genderonderzoek en in een historisch onderzoek.

De historische context van het goddelijke en het geestelijke moederschap bij Augustinus

In de verkenning van het moederschap vanuit een historische en culturele context lichtten verschillende moedergestalten in Augustinus' leven op, die bijgedragen hebben tot het goddelijke en het geestelijke moederschap in zijn werken. 1. Monnica, de moeder van Augustinus: zij gaf hem een christelijke geloofsopvoeding; zij speelde een belangrijke rol bij het afstand nemen van het manicheïsme. 2. Zijn vriendin die de moeder was van zijn zoon Adeodatus; haar moederschap heeft hij van dichtbij meegemaakt. 3. Continentia, de vruchtbare moeder van kinderen. Zij nam een sleutelpositie in bij zijn bekering tot het christelijke geloof; 4. de kerk die hij als een moeder beschreef en aan wie hij zich als bisschop dienstbaar maakte.

Mijn historisch onderzoek heeft laten zien dat er contextuele elementen ten grondslag liggen aan gebeurtenissen uit het leven van Monnica en Augustinus. Zo kan het vertrek van Augustinus' vriendin gezien worden als een gevolg van een promotie van Augustinus tot het ambt van gouverneur, waardoor een huwelijk met zijn vriendin - die vermoedelijk uit de slavenstand afkomstig was - niet mogelijk was.

Het geestelijke moederschap van Monnica

Voor het onderzoek naar het geestelijke moederschap van Monnica ben ik uitgegaan van de *Confessiones* waarin Augustinus aspecten van Monnica's moederschap op de voorgrond geplaatst heeft om zijn geestelijk leven te verstaan. Deze aspecten kwamen aan het licht in zijn beschrijving van gebeurtenissen die raakten aan zijn geestelijke weg. Mijn onderzoek werd bemoeilijkt doordat er van Monnica geen geschriften zijn overgeleverd en ik geheel afhankelijk was van de wijze waarop Augustinus haar geestelijk moederschap naar voren heeft gebracht. Zo plaatste hij Monnica's streefvermogen in een negatief daglicht door het aan te duiden als het erfdeel van Eva. Met het instrument *via feminina* hebben wij dit erfdeel geïnterpreteerd als een onjuiste identiteit die hij zijn moeder oplegde om zijn vertrek naar Rome voor zijn lezerspubliek te rechtvaardigen.

Monnica vervulde haar mystagogische functie als een volwaardig gelovige. Haar roeping tot de gemeenschap van de kerk kreeg gestalte in haar gezin, die ze concretiseerde in de praktijk van de dagelijkse zorg voor haar kinderen en die overvloedige in de rituele praktijk van het christelijk geloof. Daarin maakte zij Augustinus als kind vertrouwd met de persoon Jezus Christus en reikte ze hem een christelijk referentiekader aan. Haar mystagogische functie werd in gang gezet door de openbarende ervaringen tijdens het zogen van Augustinus als zuigeling, waarbij zij en de voedsters een instrument waren van Gods vertroosting die hem opnamen in het goddelijk leven. Het is mogelijk dat deze openbarende ervaringen gebaseerd zijn op een getuigenis van Augustinus' vriendin die zijn zoon zoogde.

Monnica's mystagogische functie toonde zich in haar bemiddeling tussen God en Augustinus in de periode dat hij aanhanger was van het manicheïsme. Haar bemiddeling kende drie componenten: 1. profetisch doordat God zijn boodschappen aan haar doorgaf in dromen, visioenen en antwoorden die betrekking hadden op Augustinus' leven; 2. priesterlijk doordat zij offerandes voor Augustinus bracht en hem opdroeg aan God in haar gebed; 3. reddend door de smeekbeden, tranen en barensweeën die waren gericht op de redding uit zijn geestelijke dood. Monnica's bemiddeling leidde na negen jaar tot zijn wedergeboorte, waarbij hij afstand nam van het manicheïsme. De zetel van haar barensnood was haar ziel waar de goddelijke Geest werkzaam was. In dit proces was niet alleen Augustinus het subject van het mystagogisch proces maar ook Monnica. De leiding van dit proces ging uit van de goddelijke Geest, die betrokken was op Monnica als geestelijke moeder en op Augustinus die verlost werd uit de banden van zijn geestelijke dood. Daarin toonde zich een belangrijk onderscheid tussen de christelijke initiatie en de *maieutiek*.

Tijdens het visioen van Ostia werd Monnica's bemiddeling getransformeerd in een onmiddellijke godservaring die zij samen met Augustinus deelde. Deze openbarende ervaring vormde een inclusie met de openbarende ervaringen aan het begin van zijn leven. Aan het einde van haar leven ontvingen zij samen de liefdesgaven uit de goddelijke bron. Het is mogelijk dat Augustinus met behulp van de getuigenis van zijn vriendin deze samenhang gereconstrueerd heeft.

Het goddelijk moederschap in relatie tot Augustinus

In de *Confessiones* vond ik uitdrukkingen van het goddelijk moederschap die betrekking hadden op Augustinus' bekering tot het christelijk geloof, maar ook in de reflectie op zijn leven. Met deze uitdrukkingen zette Augustinus mij op het spoor van een inclusieve werkelijkheid van God die het goddelijke moederschap insluit.

De personificatie van Continentia (zelfbeheersing) toonde zich als moeder tijdens Augustinus' bekering. Hij beschreef haar als de echtgenote van de Heer. Zij personifieerde het goddelijke handelen door hem de wet van Christus aan te reiken en daarmee doorbrak zij in hem de tegenstelling tussen 'vles' en 'geest' en werd hij ingewijd in Gods genade. Zij spoorde hem niet aan tot seksuele onthouding, maar tot een leven volgens de wet van de Geest die leven brengt in Jezus Christus. Deze wet ligt ten grondslag aan de wet van Mozes maar ook aan die van Wijsheid. Met de herhaling van *aperire* is de verbinding zichtbaar geworden tussen de gebeurtenissen die volgden op de manifestatie van Continentia, en die leidden tot het openen van de heilige Schrift en tot zijn overgave aan God waardoor hij het geestelijk kinschap verkreeg.

De goddelijke wijsheid toonde zich in haar vermogen goddelijke voeding om te zetten in genade ('melk') die bestemd is voor de kinderen van God die de weg van de mens Jezus gevonden hebben. Als neoplatoons denker had Augustinus geen toegang tot de genade die Wijsheid bereidde, maar wanneer hij Jezus zou omarmen zou hij met haar genade gevoed worden. Als schrijver van de *Confessiones* beschreef hij zichzelf in relatie tot een voedende God. Als een geestelijk kind ontving hij Gods genade ('melk') als een antwoord op zijn belijdenissen. Als een geestelijke volwassene ontving hij de goddelijke voeding als een genieting, waarbij hij zichzelf beschreef in een wederzijdse relatie met God.

Aan de Schepper schreef Augustinus een moederschoot toe, die de mens vanaf zijn oorsprong heeft gedragen. Met deze symboliek verwees Augustinus naar zijn alomvattende presentie, die hem deed terugkeren van zijn dwaalwegen en thuisbracht bij God aan wiens 'schoot' hij mocht uithuilen.

Het moederschap van God en het geestelijk moederschap in relatie tot de mens

Het onderzoek naar de mystagogische functie van uitdrukkingen van het goddelijke moederschap bracht mij in contact met de personificaties van moeder Wijsheid en Christus als moeder. Zij verwijzen naar moeder Wijsheid in wie genade en waarheid is (Sir. 24, 24-25, Vulgaat). Deze personificaties wijzen op wijsheid die in het begin werd geschapen. Zij leven in Gods aanschouwing en hebben een permanente openbarende status, waardoor zij de geestelijke wezens en geestelijke mensen met hun eeuwige voeding van waarheid verzadigen. Doordat het voor de 'vleselijke' mens niet mogelijk is deze gaven te bevatten, worden ze omgevormd tot genade. Deze transformatie heeft Augustinus tot uitdrukking gebracht in de symboliek van het zogend moederschap (een moeder zet de voeding die zij tot zich neemt om in borstvoeding voor haar baby). De omzetting van goddelijke waarheid ('vaste spijs') in genade ('melk') vindt plaats bij de incarnatie en de kenosis (Joh. 1, 1-14; Filip. 2, 6-8), waarbij God de mensheid tegemoet treedt om haar te verheffen. Hoewel moeder Wijsheid en Christus als moeder de genadegaven bereidden, stelden ze deze gaven niet zelf present. De rol van gastvrouw had de mens Jezus overgenomen en haar genade plaatste Augustinus in de context van de christelijke initiatie. Deze genade bewerkstelligt een groei in geloven waarbij 'vles' omgevormd wordt tot 'geest', en brengt mensen in contact met het beeld van God dat in hun ziel aanwezig is waardoor zij deel krijgen aan het goddelijk leven.

Uit het mystagogisch onderzoek naar Maria bleek dat Augustinus de aandacht vestigde op haar moederschap. In de relatie tussen Maria en haar kind Jezus Christus was er sprake van inwijding, waarbij Christus een mystagogische functie vervulde. Bij het uitvoeren van moederlijke handelingen werd Maria ingewijd in de werkelijkheid van God waarbij Augustinus voeding op de voorgrond plaatste: doordat zij hem zoogde, werd zij door hem gevoed met waarheid. In haar zwangerschap was Maria ook een geestelijk moeder voor de mensheid. Bij het dragen het Woord, droeg zij eveneens de oorsprong van de mensheid en had ze het vermogen deze in contact te brengen met de Schepper. Deze mystagogische functie werd gecontinueerd door moeder kerk bij haar bestaan in de tijd en door het hemels Jeruzalem bij haar voleinding in de eeuwigheid. Door het geloof van neofieten te dragen, vormde moeder kerk hun hoogmoed om in nederigheid en werden ze opgenomen in haar gemeenschap. Door het geloof te dragen van de degenen die voor de tweede keer zijn herboren, begeleidt het hemels Jeruzalem hen als een moeder naar hun bestemming waar ze God zullen schouwen.

De mystagogische functie van het geestelijke moederschap van Paulus heeft Augustinus in de context geplaatst van de geloofsvorming in de vroege kerk, en deze was gericht op de geloofscommunicatie met geloofsleerlingen (belangstellenden voor het geloof en de catechumenen). Kenmerkend voor deze communicatie was de leegmakende liefde die zich afstemt op de geloofsleerlingen waarbij zij perceptuele kennis verkrijgen van het christelijke geloof. Deze liefde bracht Augustinus tot uiting in de intentionele liefde van een moeder voor haar kind, waarvan Paulus een voorbeeld was ('voeden' en 'koesteren') en waaraan een autografisch element van Augustinus ten grondslag kan liggen: zijn vaderschap voor zijn zoon Adeodatus.

Twee heilswegen

Het onderzoek naar de mystagogische functies van het moederschap van God en het geestelijk moederschap leverde twee heilswegen op: de wijsheidstraditie uit het vroege christendom waarin moeder Wijsheid op de voorgrond treedt, en de christelijke traditie waarin Maria meegewerkt heeft door Gods Zoon te baren. Beide heilswegen mondden uit in de kerk en in het hemels Jeruzalem. Deze afzonderlijke heilswegen heb ik bestudeerd.

De heilsweg van moeder Wijsheid wijst op een wijsheidschristologie waarbij de mens Jezus een gezant is van Wijsheid. Voor Augustinus heeft de relatie tussen moeder Wijsheid en de mens Jezus te maken met een voedend aspect dat hij toegekend heeft aan moeder Wijsheid, maar ook aan Christus en God als moeder. Deze personificaties hebben dezelfde functie die Augustinus tot uiting heeft gebracht in de symboliek van het zogend moederschap. Met deze symboliek voegde hij een element toe aan het mysterie van de incarnatie dat betrekking heeft op moeder Wijsheid, die de eeuwige voeding van waarheid transformeert bij de incarnatie. Bij Augustinus is er dus niet alleen een incarnatie van het Woord, maar ook een incarnatie van genade die aanwezig is in de mens Jezus. Beide incarnaties slaan op Jezus Christus die zowel Woord als Geest is. Met de heilsweg van moeder Wijsheid benaderde Augustinus het mysterie van de incarnatie langs de weg van de Geest. Dankzij de zending van de heilige Geest naar de kerk is er een voortdurend schenken van de genade die moeder Wijsheid bereid heeft. Deze genade wordt bemiddeld door Jezus Christus wanneer hij present gesteld wordt in de Schriftlezing en verkondiging, de samenkomsten in de gemeenschap van de kerk en de viering van de sacramenten. De heilsweg van moeder Wijsheid sluit aan op de verkondiging van Paulus die hij tot uitdrukking heeft gebracht in de beelden ‘melk’ en ‘vaste spijs’ (1 Kor. 3, 2). Augustinus heeft Paulus’ extatische ervaringen gekoppeld aan zijn geestelijke moederschap, waarbij het geloof in Jezus Christus bemiddelde (‘melk’). Sporen van de heilsweg van moeder Wijsheid vonden we ook bij de heilige Schriften die dankzij de incarnatie van het Woord de genade van Jezus Christus (‘melk’) bemiddelen via haar zintuiglijke werkelijkheid. Deze genade wordt geschonken door de goddelijke Geest die in haar werkzaam is.

Bij de heilsweg van Maria ligt de nadruk op het Woord dat inwoning in haar heeft gevonden. Op deze heilsweg is er een tweevoudige geboorte van Jezus Christus: zijn goddelijke geboorte uit de Vader en zijn geboorte als mens uit Maria. Augustinus vestigde niet alleen de aandacht op het Woord, maar verankerde haar moederschap in de heilige Geest, waardoor haar moederschap geestelijk genoemd kan worden. Deze verankering vindt haar voortzetting in de kerk die verbonden is met de heilige Geest

Deze twee heilswegen heeft Augustinus met elkaar verweven, maar zijn als afzonderlijke wegen herkenbaar in het symbolische ‘dragen en baren’ en ‘voeden’, die verwijzen naar de werking van de Geest die betrokken is op de kerk als gemeenschap. Met deze symbolische handelingen schept hij een continuïteit die betrekking heeft op moeder kerk en haar mystagogische functies bij de geloofsvorming (koesteren, dragen, wederbaren en met genade voeden). Deze mystagogische functies werden bekleed door de moeder kerk, de heilige Schriften en Paulus, de catecheten, de verkondigers van de evangeliën en de volwaardige gelovigen die betrokken waren bij de inwijding van geloofsleerlingen. Deze functies waren gericht op geloofscommunicatie en de ontwikkeling van het geloof, de groei naar geestelijke zelfstandigheid, bekering en innerlijke vernieuwing, opname in de geloofsgemeenschap en in Gods bestaan in de eeuwigheid. De heilswegen van moeder Wijsheid en moeder kerk komen uit in het hemels Jeruzalem die Augustinus gepersonifieerd heeft als een moeder.

Augustinus heeft de heilsweg van de oudtestamentische Wijsheid niet geleidelijk vervangen door die van Jezus Christus waarbij Maria op de voorgrond treedt. Beide heilswegen zijn tegelijkertijd aanwezig. Hij heeft ze niet als een evolutie beschreven. Toch is de heilsweg van moeder Wijsheid, die als een goddelijke bemiddelaarster in contact treedt met de mens, ondergesneeuwd. Daarmee is het voedend aspect van moeder Wijsheid dat toebehoorde aan de inclusieve werkelijkheid van God, overgeheveld naar Jezus Christus. Hoewel de voedende functie van moeder Wijsheid onzichtbaar is geworden, worden de door haar bereide genadegaven nog steeds ervaren als troost en warmte (‘koesteren’), als genade

(‘voeden’), en de gelovigen die verbonden zijn met God in een wederkerige relatie ervaren haar liefdesgaven als een genieting (‘brood’).

Slotwoord

Mijn onderzoek heeft laten zien dat de mystagogische functies die Augustinus uitgedrukt heeft in de symboliek van het moederschap, wijzen op een continuering van de spirituele ervaring die verkregen wordt in het gehele proces van de christelijke initiatie. Dit proces begint bij de kennismaking met het christelijke geloof en wordt voltooid bij de inwijding in Gods bestaan bij de tweede wedergeboorte en verrijzenis.

De symboliek van het moederschap die Augustinus toeschreef aan mannelijke en vrouwelijke personen die gestalte gaven aan het geestelijke moederschap is *gender*-bepaald omdat culturele en sociale factoren meegespeeld hebben bij de constructie van deze symboliek. De sociale factoren wijzen niet alleen in de richting van Monnica, maar vooral in die van zijn vriendin. Haar moederschap maakte Augustinus van dichtbij mee.

Tenslotte het onderscheid tussen de christelijke initiatie en de *maieutiek*: op de christelijke inwijdingsweg zijn de geestelijke moeder en de myste beiden subject in het mystagogisch proces. Bij de christelijke initiatie gaat de leiding uit van de goddelijke Geest die op beiden betrokken is, terwijl in de *maieutiek* de vroedvrouw leiding geeft aan het mystagogisch proces van de leerling.